

Økonomi - en guide

Af Michael Kristiansson

1. Indledning

Artiklen, der omhandler økonomiske aspekter ved biblioteket, har to indfaldsvinkler. Den ene indfaldsvinkel er en kort præsentation af de perspektiver og konsekvenser for bibliotekerne, der tegner sig i lyset af den overordnede økonomiske udvikling, der virker på mellemlang og lang sigt, de såkaldte økonomiske trends. Den anden indfaldsvinkel er en præsentation af de økonomiske grundbegreber, som handler om nytte, og som i deres sammenhæng skal demonstrere nytten af at tænke økonomisk i bibliotekssammenhænge.

2. Sigte, formål og indhold

Et sigte (pejlemærke) med denne artikel er at påpege, at der er et økonomisk aspekt ved næsten alt og at de fleste fænomener, kan betragtes ud fra en økonomisk synsvinkel. Artiklen vil beskrive, hvad det vil sige at tænke og handle økonomisk samt give svar på følgende spørgsmål. Hvad drejer økonomi sig om? Handler det om penge og be-

sparelser? Eller dækker økonomi over et bredere begreb, som først og fremmest drejer sig om valg og om den bedst mulige anvendelse af begrænsede ressourcer og om at følge med d.v.s. tilpasse sig den økonomiske udvikling? Det er sandsynligvis de færreste, der kan acceptere tanken om, at næsten alle sociale fænomener bliver styret ud fra økonomiske overvejelser. I artiklen præsenteres en økonom der er repræsentant for denne opfattelse.

Et andet sigte er, at fremhæve de økonomiske aspekter af den samfundsmæssige udvikling, der direkte eller indirekte får konsekvenser for den danske bibliotekssektor nu og/eller siden.

Et tredje sigte er, at præsentere en økonomisk tænkemåde i en dansk bibliotekssammenhæng.

Et formål er at øge interessen og bevidstheden for økonomi tænkning inden for bibliotekssektoren. Det skal ikke være en hemmelighed at den økonomiske videnskab, i disse år, har svært ved at leve op til sit høje ideal, at maksimere nytten af givne

ressourcer nu og/eller i fremtiden. Det udtrykkes med, at der er en udbredt modløshed blandt økonomer. Ikke desto mindre er det andet formål med denne artikel, at påpege det nyttige og nødvendige i at analysere og tænke økonomisk. Det vil øge bibliotekernes muligheder for at følge og tilpasse sig udviklingen. Bibliotekssektoren må imødegå de uundgåelige forandringer, innovationen af den ny informationsteknologi medfører, med så gode kort på hånden som muligt. Et af kortene er en trumf med titlen økonomi. Det skal understreges, at det er den økonomiske tankegang, der her præsenteres og præciseres og ikke økonomisk analyse.

3. Problemstilling

Problemstillingen er som følger:

- Hvilke og hvor mange processer i et bibliotek har et økonomisk aspekt?
- Hvad vil det sige at betragte fænomener ud fra en økonomisk synsvinkel?
- Hvad er normen for god økonomisk adfærd?
- Hvilke tendenser i den overordnede økonomiske udvikling over indflydelse på bibliotekerne?
- Hvori består påvirkningen og har det afgørende indflydelse på bibliotekernes fremtidige rolle?
- Kan bibliotekerne gøre noget for at imødegå udviklingen og hvordan?
- Er økonomitænkning i bibliotekerne en nødvendighed?
- Hvad vil det sige at tænke økonomisk?

4. Analyseplaner og niveauer

Den økonomiske udvikling påvirker alle dele af samfundslivet. Der er ingen institutioner, der forbliver upåvirket ej heller bibliotekerne. Fænomener, der ved første øjekast slet ikke synes at indeholde økonomiske elementer, viser sig at være det rene økonomi. Man taler om økonomi på forskellige niveauer.

Et plan er de økonomiske trends, de langsigtede udviklingstendenser. Ny teknologi og innovation af ny teknologi er faktorer som især påvirker ud-

viklingstendenserne. Historien fortæller os om store samfundsmæssige forandringer i en ny teknologisk kølvand. Forandringerne er mange og virker på alle niveauer. Ny teknik implicerer f.eks. nye produktionsmåder, nye organisationsformer, nye ledertyper, formue omfordeling mellem socialgrupper, nye magthavere, nye værdinormer, ny samfundsorden, nye politikker, nye meningsdannelser o.s.v. Disse tendenser er kendt stof for de fleste og vel dokumenteret af den økonomiske-historiske videnskab. Kendemærket er, at der ikke er ret meget man kan stille op imod udviklingen. Den kommer til os "udefra". Man bliver påtvunget udviklingen enten man vil det eller ej. Den økonomiske videnskab råder over teorier og metoder til at analysere udviklingstendenserne og udvikle strategier for at imødegå udviklingstendenserne, således at virkningerne af udviklingen bliver til ens fordel. D.v.s. at man tilpasser sig den økonomiske udvikling og undgår at blive hægtet af. Markedsøkonomi har vist sig at være planøkonomi overlegen. Hvis man undlader at følge med udviklingen, kan det foruden de økonomiske konsekvenser få alvorlige politiske konsekvenser, med menneskelig lidelse til følge, det viser de kommunistiske staters fald i slutningen af 80'erne og begyndelsen af 90'erne.

Et andet økonomisk analyseplan er det nationaløkonomiske. På dette plan kan staten påvirke udviklingen. Nationaløkonomi kan opdeles i to analyseområder 1) makroøkonomisk teori og 2) mikroøkonomisk teori. Makroøkonomisk teori er den del af nationaløkonomien, der beskæftiger sig med summen af alle økonomiens delelementer og sammenhængen mellem aggregerede størrelser f.eks. nationalindkomsten, den samlede produktion, den samlede beskæftigelse. Politikkerne definerer de samfundsmæssige økonomisk-politiske mål f.eks. innovation af ny teknologi, vækst, ligevægt på betalingsbalancen, fuld beskæftigelse, retfærdig indkomstfordeling, et velfungerende biblioteksvæsen. Makroøkonomisk teori, udregner metoder og opstiller teorier, formulerer de økonomisk-politiske midler, der kan anvendes til opnåelse af de økonomisk-politiske mål. Den makroøkono-

miske theories grundlag er deskriptive studier, pragmatiske undersøgelser og analyser. Ofte kan de ønskede mål ikke blive opfyldt samtidigt f.eks. fuld beskæftigelse og ligevægt på betalingsbalancen alt andet lige. Man er derfor tvunget til at prioritere evt. opstille en tidsplan.

Mikroøkonomisk teori er den del af nationaløkonomien som beskæftiger sig med de enkelte beslutningstageres d.v.s. de enkelte husholdningers eller den enkelte virksomheds adfærd, beslutninger eller et enkelt marked f.eks. hvad angår prisdannelse. Mikroøkonomien forsøger at beskrive agenternes adfærd, forklare prisdannelsen og stræber efter at forudsige, hvad der vil ske i fremtiden.

Et tredje analyseplan er det driftøkonomiske. Driftøkonomi omhandler den enkelte virksomheds eller organisations økonomi/økonomiske problem. Grundproblemet i økonomi er, at vælge den bedst (optimale) mulige fordeling (allokering) af knappe ressourcer, blandt flere (alternative) muligheder, således at der opnås størst mulig behovstilfredsstillelse (nytte). Driftøkonomi er en normativ videnskab, fordi den foreskriver hvorledes en beslutningstager bør handle, hvis en given målsætning skal opfyldes. Der er ikke den store forskel mellem mikroøkonomi og driftøkonomi. Generelt kan man sige, at driftøkonomi er mere normativ, behandler mere konkrete (realistiske) forhold og er på et lavere abstraktionsniveau end mikroøkonomi. I driftøkonomien handler det bl.a. om at opstille mål; sikring af målopfyldelsen ved at udvikle og anvende analyseredskaber, beregningsmåder, analyse- og evalueringsmetoder, styringsmetoder; udvikle og evaluere teorier; samt fortolkning.

5. Økonomiske processer i et bibliotek

Nogle økonomistudier har forladt økonomiens traditionelle genstandsområde og har udviklet økonomiske teorier for områder, som traditionelt set falder inden for andre videnskabsområder. Det gælder i udpræget grad den ny Nobelpristager i økonomi 1992 Gary S. Becker fra University of Chicago (se omtale - Arzrouni, Christopher,

1992). Han benytter de økonomiske teorier til at forklare menneskelig adfærd på områder, hvor normalt kun sociologer, psykologer og kriminologer udtaler sig. Beckers teorier har sit udgangspunkt i de traditionelle økonomiske-politiske liberale teser, hvis forklaringer bygger på antagelsen om, at individer og virksomheder handler rationelt i økonomiske sammenhænge. Man taler om "the economic man" eller "homo oeconomicus" som indebærer en menneskeopfattelse hvis kendetegn er, at individer og organisationer foretager selvstændige (suveræne) valg, på grundlag af rationelle kalkyler om hvad der giver maksimal nytte. Begrebet "Economic man" er en abstraktion. Begrebet dækker over en prototype, som ikke nødvendigvis svarer til en konkret person. F.eks. indebærer antagelsen ikke, at individer er fuldt ud bevidste (har information) om deres situation og kan handle derefter, ej heller, at de økonomiske motiver er de eneste drivkræfter for menneskelig adfærd. Det betyder heller ikke, at individer aldrig kan handle irrationelt, eller at der ikke findes personer som handler irrationelt. Antagelsen om rationel adfærd gælder på et aggregeret niveau, d.v.s. at den har til formål at forklare og forudsige den samlede effekt af agenternes adfærd på markedet og er begrænset til de økonomiske aspekter af den menneskelige adfærd.

Becker antager, at de økonomiske overvejelser er styrende på områder, hvor man normalt antager, at det er andre eller et komplekst sæt af medmenneskelige forhold, der er afgørende. Teorierne er kontroversielle. Becker anvender især sine teorier på fire områder: familien, uddannelse, forbrydelse og diskrimination. Han understreger, de økonomiske aspekters betydning når han f.eks. forklarer forbrydelser og skilsmisser, ud fra aktørernes rationelle opvejelser af fordele (nytte) og ulemper (omkostninger). Forbrydelser bliver sammenlignet med et almindeligt karriereforløb (Becker, 1968) og ægteskabet forklaret som en økonomisk kontrakt, som man indtræder i og forbliver i så længe det kan betale sig (Becker, 1991). I et af Beckers mest betydningsfulde værker "Human Capital" fra 1964 (Becker, 1964) lære vi at investering i uddannelse

ikke er forskellig fra andre investeringer f.eks. i maskiner. Begrebet Human Capital omtales senere se nedenfor. Becker berører områder, der, i vor kulturkreds, traditionelt er "hellige køer". Udtrykket "hellige køer" skal i denne sammenhæng forstås, som et område hvorom der hersker den almindelige opfattelse at det bør forblive uberørt af økonomiske overvejelser. Det er måske mest tydeligt, når Becker i sine analyser, f.eks. betragter børn som varige forbrugsgoder (i i-landene) eller som et investeringsgode (i u-landene) (Becker, 1990). Men det er ikke mange år siden i vor verden, og uden for vor kulturkreds er det almindeligt, at både ægteskab, og børn også vurderes ud fra deres økonomiske aspekter. Det er sandsynligt, at mange finder denne betragtningsmåde moralsk forkastelig, men det er for såvidt ligegyldigt i denne sammenhæng, hvis blot der er noget om snakken, giver disse teorier ny viden, ny indsigt. Studier, som søger videnskabelige forklaringer ved hjælp af teorien om det økonomisk menneske, på områder hvor økonomi er tabu, har vundet akademisk anerkendelse. Foruden at fungere som forklaringsmodel, har ideen om det økonomiske menneske et normativt perspektiv. D.v.s. at selve begrebet henleder opmærksomheden på de økonomiske sider af tilværelsen og sætter en standard for, hvordan man bør handle, hvis man ønsker at være, tænke og handle økonomisk.

De fleste bibliotekariske processer har et økonomisk aspekt og Lancaster (Lancaster, 1988) beskriver hvordan det lader sig gøre at evaluere dem. Hvis det f.eks. drejer sig om accessionering; implementering, katalogisering, klassifikation, indexering, abstracting, oversættelse; referencearbejde, dokumentfremskaffelse eller formidling kan alle disse processer underkastes en økonomisk analyse. Man kan f.eks. spørge, om og hvordan man kan gøre de enkelte operationer bedre, hurtigere o.s.v. Man kan også overveje om aktiviteterne bør være interne eller købes eksternt eller om enkelte aktiviteter kan undværes evt. erstattes med andre. Man kan også spørge, om der er efterspørgsel efter bibliotekets ydelser og/eller hvilken nytte de har og for hvem. Eller skal biblioteket investere

i ny informations teknologi (IT) og i så fald hvad og efter hvilke kriterier. Eller skal biblioteket udbyde nye informationsprodukter og/eller -service. Kort sagt kan man sænke omkostningerne og/eller forøge nytten på sigt. Alt dette kræver, at biblioteket er økonomisk bevidst og handler økonomisk d.v.s. definerer en (økonomisk)målsætning og gør biblioteks processer og produkter evaluerbare.

6. De overordnede økonomiske trends

Charles Oppenheim er en kendt forsker og foredragsholder inden for informationsøkonomi og information management. Han har været lærer i informationsvidenskab på City University i London. I 1987 blev han ansat ved Reuters Ltd. i London og fungerede som Business Development Manager, indtil han fornylig afløste Blaise Cronin som leder af det Informationsvidenskabelige Institut (fagområde) ved University of Strathclyde i Skotland. Oppenheim har været hovedredaktør på de tre første bind af Perspectives in information management og har deltaget i en af arbejdsgrupperne i forbindelse med samt bidragsyder til Information UK 2000 (Marty, J. et al (red) 1990) som er et fremtidsstudie, et scenario der fokuserer på udviklingen på informationsområdet i Storbritannien frem til år 2000. Et ambitiøst projekt, iværksat af British Library Research & Development Department i 1989, med deltagelse af knapt 60 (informations)eksperter med forskellig baggrund f.eks. fra biblioteks- og arkivvæsen, edb, journalistik, telekommunikation, forlagsvirksomhed, forsknings- og uddannelsessektor o.s.v. Man dækkede et bredt spektrum af emner f.eks. de almindelige samfundstendenser, de teknologiske udfordringer, BDI-institutioner, IT-udstyr, informationsanvendelse, BDI-arbejdskraft, BDI-uddannelse og -efteruddannelse, BDI-politik.

Den alsidige baggrund Oppenheim har opnået i kraft af sin forskning inden for informationsvidenskab, sin stilling som udviklingsleder i en privat informationsvirksomhed, sin aktive deltagelse i fremtidsstudier inden for informationsområdet og p.g.a. hans engagement i bibliotekssammenhænge,

gør ham til en troværdig kommentator m.h.t. hvilke fremtidsperspektiver, der tegner sig på informationsmarkedet, hvor bibliotekerne udgør en del. Oppenheim har undersøgt rolleforandringer blandt bibliotekarer og informationseksperter i lyset af den økonomiske udvikling. (Oppenheim, 1991a). Han opererer med fem udviklingstendenser. 1.) economic recession 2.) market economies and the cost of information 3.) technological developments 4.) government involvement 5.) information industry. Næst kommende del af denne artikel følger Oppenheim's disposition med visse ændringer.

7. Økonomisk forandring, generelt

Overskrifterne på den økonomisk-politiske dagsorden og målsætning har i de sidste mange år været teknisk innovation, internationalisering, effektivisering, standardisering og markedsorientering af økonomien. Denne tendens skal ses i lyset af den hurtige udvikling inden for kommunikations- og informationsteknologien samt den sideløbende europæiske integrationsproces, hvor vedtagelsen af hvidbogen om Det indre marked for alvor fik gang i udviklingen. Danmarks særlige problem med underskud på betalingsbalancen har, i bestræbelserne for at få overskud, forstærket denne tendens. Man har ført en meget erhvervsvenlig politik, støttet af de faglige organisationer f.eks. fastkurspolitik, løntilbageholdenhed på arbejdsmarkedet o.s.v. Reaktionen fra samfundets side overfor de offentlige institutioner, har været krav om effektivisering og nytænkning. Midlet har bl.a. været økonomistyring, reduktion i institutionernes budgetter og privatisering.

Den økonomisk-politiske målsætning er, et langt stykke ad vejen, blevet opfyldt, men ofrene har været store. Arbejdsstyrken er blevet delt i to. Den ene del er, takket været den ny teknologi, blevet meget produktiv og den anden del er arbejdsløs, uproduktiv og har megen fritid. Arbejdsløsheden har også ramt bibliotekarerne. De fleste nyuddannede bibliotekarer DB har ikke kunnet finde arbejde i de traditionelle jobs som bibliotekar på et offentligt bibliotek. Reduktion og stagnation i

bibliotekernes budgetter samt en lille (naturlig)afgang, p.g.a. en stor midalderende personale gruppe, har ikke gjort det muligt. Men som sagt, det er ikke et fænomen, der udelukkende rammer bibliotekarer, det rammer snart alle sektorer. Men en udbredt opfattelse er nok, at både offentligt og privat ansatte bibliotekarer, i krise tider, sidder særligt løst i sadlen. Dette skyldes formodentligt en udbredt opfattelse af, at udgifter til biblioteker ikke er nødvendige og at afkastet ikke er indlysende synligt. Dertil kommer at bibliotekarer har et dårligt image m.h.t. nytænkning og omstillingsevne som nævnt i EFs bibliotekshandlingsplan (Commission of the European Communities, 1991).

En kompenserende tendens virker i tiden, nemlig fremkomsten af nye arbejdsmuligheder inden for et informationsmarked i udvikling. Her tænkes på de mulige arbejdspladser der udbydes af virksomheder, der beskæftiger sig med "research" eller leverandør til "research" som f.eks. PolInfo, DTO-centre, Skattekartoteket eller et udenlandsk eksempel som Reuter Ltd i London. For videre læsning se Nick Moore (1987). Men udviklingen går trægt, og konkurrencen kan blive hård fra andre informationseksperter med uddannelse inden for journalistik, medier, systemteori, informatik o.s.v. såvel fra Danmark som fra udlandet jfr. etablering af det indre marked.

Udviklingen er igang men ikke fuldent og både det offentlige, som det private informationsmarked er et dynamisk marked, hvor der givetvis stadig er mange udefinerede stillinger at beskrive. Udviklingen kræver mennesketyper som er udadvendte igangsættere. En type, som efter nogens mening, ikke findes inden for bibliotekssektoren, men en type som man er særdeles bekendt med inden for økonomi, "the entrepreneur" igangsætteren.

De store opgaver for bibliotekerne ligger, dels i at omstille sig til de nye forhold og dels i at forsvare deres position. De bør f.eks. ikke overlade alle interessante informationsopgaver til private informationsvirksomheder. Der skal argumenteres på en overbevisende måde, således at det klart fremgår,

at bibliotekerne og deres informationstjeneste er berettigede til tilskud fra det offentlige og på den måde dokumentere deres vigtighed for samfundet. Der skal lægges overlevelsesstrategier, trænes i metoder til at overbevise politikere og vælgere. En strategi kan være en analyse af bibliotekernes og bibliotekssektorens samfundsnytte. Der kan henvises til aktuelle kulturøkonomiske analyser, som påpeger sammenhængen mellem investering i kultur i et lokal område og økonomisk gevinst for lokal området (Langsted, 1990). Disse kulturøkonomiske undersøgelser ser ud til, ialtfald hvis man skal dømmes ud fra antallet af igangsatte kultur- og musikhus, at have haft stor virkning. Der er dog delte meninger om den økonomiske effekt på landsplan. En anden strategi er at øge efterspørgslen efter bibliotekernes ydelser og udvikle nye bibliotekstjenester og -produkter. Mulighederne er mange.

Informationsvidenskaben bidrager til udviklingen med metodiske og teoretiske studier samt empiriske, deskriptive og pragmatiske studier. Informationsøkonomiske studier påpeger behovet for nye undersøgelser (Repo, 1987; Stroetmann, 1991). De understreger også et behov for økonomi tænkning i bibliotekssektoren (Oppenheim, 1991b). Der er dog skrevet en del allerede (Repo, 1987; Cronin, 1986; Stroetmann, 1991). King Research Ltd har produceret en god manual til evaluering af arbejdsprocesser og præsentationsevnen i biblioteket (Keys to Success, 1990)

8. Økonomisk afmatning og ulighed

Et af de helt store emner i den nyligt afsluttede amerikanske valgkamp, var den amerikanske økonomi. USA er inde i en periode med økonomisk afmatning og faldende indkomster. Bill Clintons ledende økonomiske rådgiver under valgkampen Robert Reich, professor i nationaløkonomi ved Harvard University, mener at afmatningen vil overvindes, hvis der er politisk vilje, mens at forskellen i de relative indkomster mellem socialgrupperne vil fortsætte. Reich har skrevet en bog med titlen "The Work of Nations - Preparing Our-

selves for 21th-Century Capitalism" fra 1992 som fastslår at velstand i stigende grad og fremover vil bero på "Human Capital" den menneskelige kapital d.v.s. de kvalifikationer hos en person, i kraft af evner, uddannelse, træning, erfaring og personlighed, der gør vedkommende efterspurgt på arbejdsmarkedet. Reich understreger at den mennesketype der vil blive brug for på det internationale arbejdsmarked, er kreative personer der kan lokalisere, identificere og løse problemer samt formidle problemløsninger benævnt "symbolic analysts". Personer som kun kan gøre sig gældende på det lokale arbejdsmarked og socialgrupper som har service- eller rutinearbejde, vil klare sig langt dårligere fremover end de førnævnte kreative ifølge Reich. Robert Reich økonomisk-politiske forslag/middel er at træne og uddanne den amerikanske arbejdsstyrke bedst muligt og skabe en moderne infrastruktur. Opbygning af en moderne infrastruktur bliver meget afhængig af den teknologiske udvikling. Reich begrundet udviklingstendensen i den stigende internationalisering af økonomien, hvilket betyder, at de udviklingstendenser Reich beskriver også vil komme til at gælde for Danmark. "Det vigtigste intellektuelle (og økonomiske) aktiv, som et nyt medlem af arbejdsstyrken kan råde over, er evnen til at lære. Det vigtigste intellektuelle (økonomiske aktiv) som en arbejder kan have, er derefter den akkumulerede viden og indsigt, som følger af arbejdets fortløbende indlæringsproces" (Reich, 1992).

9. Markedsøkonomi, brugerbetaling og omkostningsbevidsthed

En generel tendens har været et offentligt krav om ansvarlighed og synlighed m.h.t. de offentlige udgifter. Dette har ført til en øget markedsorientering på områder indenfor offentlig virksomhed, som tidligere var styret efter andre kriterier, f.eks. videnskab, uddannelse, biblioteker, offentlige dokumentationscentre o.s.v. Filosofien er, at man ved hjælp af økonomi tænkning (økonomistyring) og markeds kræfter kan effektivisere driften og dirigere udbudet hen, hvor det er til mest gavn for samfundet som helhed d.v.s. højne nytten af

produktionen. Man antager at offentlige virksomheder, der ikke behøver at tage hensyn til efterspørgslen, ikke i tilstrækkelig grad vil forsyne samfundet med samfundsnyttig produktion, ialtfald ikke i forhold til de potentielle muligheder. Tag f.eks. forskningsinstitutionerne som måske prioriterer langsigtet grundforskning højere end kortsigtet anvendt forskning. Det kan være legitimt nok for forskerne at prioritere på denne måde p.g.a. et specielt meriteringssystem som virker i forskning (Nørretranders 1987). Men ofte har det offentlige brug for hurtige og målrettede forskningsresultater f.eks. som dokumentation i forbindelse med en beslutningsproces. Men hvis nu forskningsinstitutionerne bliver tilbudt betaling for deres ydelser og de offentlige tilskud samtidig nedsættes, vil forskningsinstitutionerne sandsynligvis blive mere efterspørgselsorienterede, både m.h.t. tilrettelæggelse og udbud (Overgaard, 1984). De samme krav til nytænkning blev indirekte (bl.a. p.g.a. en stram økonomi og deraf følgende trussel om nedskæringer og fyringer) stillet til bibliotekerne, og bibliotekerne har f.eks. reageret ved at etablere erhvervsservice. Filosofien var, at hvis man kunne gøre sig nyttig over for erhvervslivet, undgik man nok nedskæring i budgettet eller endda få overført ekstra ressourcer. På landsplan er der forskel imellem lokalområderne m.h.t. efterspørgslen efter erhvervsservice. I f.eks. Herning og Ålborg er efterspørgslen reel nok. Et af problemerne er at erhvervsfolk skal vænne sig til, at de kan få aktuel, relevant og korrekt information på bibliotekerne, selv om den er gratis eller næsten gratis. D.v.s. at biblioteker med erhvervsservice skal levere information af "høj" kvalitet d.v.s. hurtig og bekvem levering af:

- aktuel
- relevant
- korrekt
- komplet
- selekteret
- præcis

information og bibliotekstjenesten skal være pålidelig og fleksibel, hvis de skal gøre sig gældende. Et andet problem, er at hvis bibliotekerne er for succesrige m.h.t. erhvervsservice kommer der igen

protester fra Dansk Industri. Klagen vil gå på, at de offentligt finansierede biblioteker påfører private informationsvirksomheder en unfair konkurrence og forhindre disse i, at etablere sig på informationsmarkedet fordi bibliotekerne dumper (eller kan dumpe) priserne. Erhvervsservice er dog et udtryk for, at bibliotekerne ønsker at være mere efterspørgselsorienteret. Men en ting er dog at være efterspørgselsorienteret, en anden at være total markedsorienteret. Flere steder har man forsøgt sig med (bruger)betaling. For at man kan siges at være markedsorienteret i egentlig forstand, bør man på lang sigt forlange en pris for sine produkter, der mere end dækker de omkostninger, man har haft i forbindelse med produktion og salg af produkterne (totalomkostningerne). Begrebet omkostninger er flertydigt. Videre læsning om omkostninger (Roberts, 1985). Bibliotekerne er ikke ligestillede m.h.t. muligheder. Nogle biblioteker har måske en omfattende og unik special samling eller et andet aktiv, f.eks. et statistisk materiale, som gør det muligt at sælge information. Andre biblioteker har ikke samme mulighed. Eksempler på biblioteker, der i kraft af deres oprindelige samling har noget at sælge, er Danmarks Statistik's bibliotek og Handels Højskolens (i København) bibliotek.

Udbudet af biblioteksydelser bliver stadigt større, og ofte er de fulgt i kølvandet på den ny informationsteknologi, som f.eks. fotokopiering, video, hypertext, interaktive medier, CD-ROM og online tilgange o.s.v. Bibliotekerne vil sandsynligvis anskaffe og anvende stadigt mere IT og udbyde endnu mere IT baseret biblioteks- og informationservice og måske endda informationsprodukter f.eks. research opgaver.

10. Teknologisk udvikling

Overvejelser over hvilken indflydelse den informations teknologiske udvikling får for bibliotekerne kan læses i Information UK 2000 report (Marty, 1990). Den ny informationsteknologi påvirker allerede idag arbejdsgangen på bibliotekerne. Eksempler på IT der ændrer bibliotekarens arbejdssituation -indhold og -proces er CD-ROM

og andre optiske medier, online-tilgange, ekspertsystemer, brugervenlig softwares, som gør brugeren istand til selv at løse opgaver som tidligere var bibliotekarens arbejdsområde. Eksempler på systemer som sandsynligvis vil vinde indpas, er telekommunikation som bredbåndsnet med satellit links samt EIS-systemet (Executive Information Systems). Men om denne udvikling formår at ændre bibliotekernes rolle radikalt, kan vi kun gætte om. I EFs bibliotekshandlingsplan advares bibliotekerne og tilskyndes til modernisering som en (økonomisk) nødvendighed (Commission of the European Communities, 1991). Dette indebærer, i følge EFs bibliotekshandlingsplan, rationel teknologi innovation; konstant forbedring af præstationsevnen og nytteværdien af informationstjenesten i forhold til omkostninger, gennem internationalt samarbejde. D.v.s. bibliotekerne tilskyndes til, at spille en aktiv rolle på informationsmarkedet. Konklusionen er, at hvis dette ikke sker, vil bibliotekerne blive et dyrt opbevaringssted for den kulturelle arv, f.eks. i form af bogmuseer eller endnu værre siloer for dokumenter i forfald (Commission of the European Communities, 1991). De danske tiltag i denne forbindelse kan læses i (Porotnikoff, 1991)

11. Regeringsindgreb

Nogle lande forsøger at føre en aktiv informationspolitik f.eks. ved regeringsintervention i form af direkte eller indirekte subsidier. F.eks. i form af støtte til nationale onlinedatabase værter som UNIC og terminaler i forbindelse med et landsomfattende kommunikationsnet som Minitel i Frankrig. På EF plan har man afsat store beløb til programmer, der skal fremme udviklingen af den europæiske informations- og kommunikationsteknologi samt det europæiske informationsmarked i konkurrencen med Japan og USA. EF programmer under DGXIII som IMPACT, CADDIA, ESPRIT, TEDIS og INSIS er gode eksempler. IMPACT II er måske det program bibliotekerne for mest direkte glæde af. IMPACT II, der fungerer i perioden 1991-1995, understøtter projekter der bidrager til større forståelse af informationsmarkedet samt mere brugervenlighed. De juridiske

spørgsmål omkring information er ligeledes til behandling. F.eks. spørgsmål som copyright, databeskyttelse f.eks. registerlovgivning og produktansvar f.eks. ved skade forvoldt p.g.a. ukorrekt eller ufuldstændig information.

12. Informations industri

Informationsmarkedet er internationalt, grænse- nedbrydende og usikkert. Informations industrien vil efterspørge "entrepreneur" typer for at kunne agere på markedet. Behovet for informationsmanagement vil stige. Information UK 2000 spår at de traditionelle bibliotekar jobs vil blive reduceret. Til gengæld vil der opstå nye som har vægten på videns- og informationsanalyse og informationsdesign. Tendensen går i retning af, at primære producenter af information i stigende grad anvender informationsteknologien til at henvende sig direkte til slutbrugeren og undgår derved de formidlende mellemlid "intermediaries". F.eks. benytter forlag (endda forfattere) og database producenter sig af desk-top publishing, disketter og CD-ROM. De undgår således mellemlidene boghandlere, databaseværter og bibliotekarere.

13. Del konklusion

Det meste af det der foregår på et bibliotek, kan underkastes en økonomisk analyse, det er kun fantasien der sætter grænser. Indlev dig i rollen som det økonomiske menneske og du vil se de økonomiske aspekter ved biblioteket. Beskrivelsen af det økonomiske menneske bliver standard for, hvordan man bør handle i økonomiske sammenhænge. Der er flere tendenser der påvirker bibliotekernes situation f.eks. den almindelige økonomiske afmatning, krav om større markedsorientering, krav om økonomisk ansvarlighed, krav og forventning om nytænkning på et decentralt niveau, forskellige offentlige krav, indgreb og tiltag i form af informationspolitik, ny lovgivning på informations området som løbende skal overvåges og tages hensyn til. Den største indflydelse på bibliotekernes situation over udviklingen inden for informationsteknologien og den vil ændre infor-

mationsmarkedet markant. Der vil udvikles en information industri som vil samspille med bibliotekerne, men også konkurrere med dem. Der vil blive behov for evnen til at lære og indlæringsprocessen bør fortsættes hele livet. Der bliver brug for mennesketyper som "symbolic analyst", "entrepreneur" og "homo oeconomicus". Der vil ligeledes blive behov for at tænke økonomisk (Oppenheim, 1991b). Hvad vil det egentligt sige at tænke økonomisk, som det økonomiske menneske? Det giver nedenstående afsnit et bud på.

14. Biblioteks- og informationsøkonomi

Begrebet Biblioteks- og informationsøkonomi kan deles op i to begreber 1) biblioteksøkonomi og 2) informationsøkonomi. Hvor biblioteksøkonomi er en delmængde af informationsøkonomi. Biblioteksøkonomien er relativ let at definere. Biblioteksøkonomien vil vi placere som en underdisciplin af industriøkonomien. Industriøkonomi er den del af den økonomiske videnskab, der beskæftiger sig med et enkelt marked. Biblioteksøkonomi bliver derved den del af industriøkonomien der beskæftiger sig med bibliotekssektoren. Informationsøkonomi er derimod vanskeligere at præcisere. Forskningen inden for informationsøkonomi tager sit udgangspunkt i England og USA i 1960'erne, hvor man studerede de økonomiske aspekter af informationsprocesser og informationstjenester. Nogle af pionerene dengang var Machlup, Marschak, Bell, Porat, Toffler, King, Lancaster, Meadows. I dag forsker man på tre niveauer, mikroniveau, makroniveau og metaniveau d.v.s. trendsstudier. På et informationsøkonomisk mikroniveau betragtes biblioteks- og informationstjenesten som en forretning. Emner under informationsøkonomisk mikroforskning er typisk management; anskaffelser; service; finansiering, gebyr og brugerbetaling samt marketing. Man analyserer alle dele af informationsmarkedet (ikke kun bibliotekssektoren) og alle agenter. Informationsøkonomisk makroforskning beskæftiger sig typisk med statens rolle, statens forpligtelser over for informationsmarkedet, statsintervention, informationspolitik; samt konsekvenserne i forbindelse med oprettelsen af Det indre

marked. Et tredje niveau er meta-niveauet der beskæftiger sig med udviklingstendenser, strukturforandringer og især IT's rolle for økonomien og samfundsudviklingen generelt.

15. Økonomisk tænkning i bibliotekssektoren

I det følgende vil det dreje sig om biblioteksøkonomi d.v.s. brugen af økonomisk teori og økonomisk tankegang på information, BDI-ydelser samt biblioteksvæsen. Således omhandler biblioteksøkonomien et stort genstandsområde som inddrager både samfundsøkonomi (makroniveau) og virksomhedsøkonomi (mikroniveau). Vi vil skelne mellem en non-profit informationsvirksomhed og en informationsvirksomhed der fungerer på et marked under normale konkurrence betingelser. Traditionelt er bibliotekerne en non-profit organisation, som normalt ikke sælger (prisfastsætter) deres ydelser. Men det er ikke ensbetydende med, at der ikke er økonomi i et bibliotek. Som non-profit organisation kan et bibliotek f.eks. anvende økonomisk virksomhedsteori til at analysere effektiviteten og omkostningerne. Et bibliotek kan ligeledes analyseres ud fra en regional økonomisk synsvinkel. Selve biblioteksvæsenet kan som den samfundsinstitution den er, underkastes en samfundsøkonomisk analyse.

16. Begrebet økonomi

Økonomi er et flertydigt begreb der spænder fra betydningen 1) hensigtsmæssig forvaltning af ressourcer, over 2) den del af menneskelig virksomhed der bevidst bidrager til tilfredsstillelsen af menneskelige behov, til 3) læren om denne virksomhed. En økonomisk aktivitet er en aktivitet, der kan måles og som bidrager til opfyldelse af en given økonomisk målsætning. Aktiviteten måles, økonomisk set, på forholdet mellem målsætningen (tilsigtet og forventet mål opfyldelse/resultat) og de midler (ressourceindsatsen) som anvendes til at opnå denne målsætning. Derfor handler økonomi også om, inden for en given periode, at specificere konkrete evalueringskriterier, målevariable eller økonomiske indikatorer. En økonomisk målsætning

kan bestå i forbedret effektivitet (effectiveness) eller forøget præstationsevne (performance) eller erhvervelse af indtægter (revenue) og/eller opnåelse af nytte (utility). Ressourceindsatsen kan bestå i anstrengelser eller udgifter og/eller omkostninger. Forholdet mellem produktionsresultatet (output) og ressourceindsatsen (input) bestemmer produktiviteten og forholdet mellem produktionsresultatet (effekt) og input bestemmer effektiviteten (efficiency). Hvis man forudsætter at ressourcerne er knappe og at de har en alternativ anvendelse samt at de menneskelige behov er umættelige, bliver økonomi et spørgsmål om valg. F.eks., skal vi oprette erhvervsservice? hvad skal vi tilbyde af service? hvor meget skal vi tilbyde? hvem skal vi sætte til det? hvornår skal det igangsættes? skal vi først forsøge med et pilotprojekt, indkøringsprøve? hvor skal det etableres, hvilket institutionelt tilhørsforhold? o.s.v. Der bliver truffet valg på alle beslutningsniveauer.

I Danmark har man indtil videre valgt at beholde et stort offentligt biblioteksvæsen. Men varer det ved eller vælger de offentlige beslutningstagere, på et tidspunkt, en hel eller delvis privatisering af biblioteksvæsenet?

Beslutning om et **bestemt** valg kan begrundes politisk, socialt, moralsk, økonomisk o.s.v. Men ligemeget hvor få ressourcer en beslutning medfører af forbrug, ændrer det ikke ved den kendsgerning at de ressourcer man her anvender, kunne have været anvendt alternativt. D.v.s. at enhver beslutning/valg har sine omkostninger forstået ved, at man må ofre noget for at få noget. Hver gang vi beslutter at anvende nogle ressourcer på én måde, afstår vi fra den nytte, vi ville have opnået, hvis vi havde anvendt ressourcerne alternativt. Når ressourcerne er brugt til et formål, kan vi ikke anvende de samme ressourcer til opnåelse af en alternativ nytte. Den nytte, man sætter til (herunder undlader at få) ved at gennemføre en beslutning/aktivitet i stedet for at anvende sine ressourcer på næst bedste udnyttelse af ressourcerne (herunder undlader at gøre noget overhovedet) kaldes for alternative omkostninger eller offeromkostninger.

Vi sammenholder altså med mulige og virkelighedstro alternative anvendelser. Økonomisk analyse har kun mening i en tilstand med begrænsede ressourcer, ubegrænsede ønsker og behov. Den økonomiske videnskab er videnskaben om at træffe rationelle valg mellem alternativer og undersøge hvordan man får mest ud af givne, knappe ressourcer.

17. Nytte

Med nytte eller behovstilfredsstillelse menes i økonomisk sammenhæng sædvanligvis en vares evne til at tilfredsstille menneskelige behov. En vares nytte vurderes individuelt og afhænger af brugerens præferencer og situation. Nyttens kan derfor ikke måles direkte, men kan måles indirekte ved at iagttage forbrugerens adfærd i valgsituationer. At en vare eller tjenesteydelse giver en forbruger nytte, er det samme som at sige, at forbrugeren hellere vil have eller modtage den pågældende vare eller tjenesteydelse, end at afstå fra den. Følgelig har en vare nytte for forbrugeren, hvis han/hun er villig til at betale en positiv pris for den eller bruge tid og kræfter på at erhverve den. Et gode giver større behovstilfredsstillelse (har større nytte) end et andet gode, hvis man foretrækker det første gode frem for det andet.

Man skelner på engelsk mellem to nytte begreber benefit og utility. Når nytten udelukkende udtrykkes i penge taler man om benefit, mens utility måles i ikke-monetære størrelser. Utility af en informationsfacilitet kan defineres som graden af den indsats, godet bidrager med til målopfyldelsen af specifikke samfundsmæssige og individuelle mål. Vi vil skelne mellem samfundsnyttens (social utility) og den individuelle nytte (individual utility) af et gode. Samfundsnyttens kan f.eks. være en generel forbedring af arbejds og levevilkår samt højnelse af uddannelsesniveaue, forskningsindsatsen, administrationsevnen o.s.v. Den sociale eller indirekte nytte af en informationstjeneste inkluderer alle fordele som bliver skabt i forbindelse med den pågældende ydelse, selv fra de personer eller institutioner som ikke direkte bruger disse

ydelse. Den individuelle nytte af en informationsfacilitet kan, f.eks. være større output, indtægt, indkomst, profit; at fremme de kreative og produktive sider hos individer; at reducere den anvendte tid på forskning og udvikling; eller at give bedre valggrundlag og -mulighed i en beslutningssituation. Det er ofte svært at skelne mellem social og individuel nytte. F.eks. det der forbedrer forholdet for den enkelte, har ofte afsmittende positive virkninger på samfunds forhold, som uddannelse, nytte der sker ved uddannelse af den enkelte bliver ligeledes til gavn for samfundet.

18. Omkostninger

Omkostningsbegrebet er nøje knyttet til nyttebegrebet m.h.t. økonomisk analyse. De er to sider af samme mønt. Omkostninger er et mål for den værdi (nytteværdi, brugsværdi) godet har for forbrugeren. Nytte (benefit) af et gode er i denne sammenhæng bestemt af, hvad man er villig til at ofre for at få det. Omkostninger behøver ikke altid at være lig med prisen på godet. F.eks. er bibliotekernes boglån gratis, men for låneren er der måske forbundet omkostninger i form af transportudgifter til og fra biblioteket og i form af tid som kunne være anvendt anderledes o.s.v. Omkostninger er altså ikke nødvendigvis det samme som udgifter. Økonomi handler om penge og om at reducere omkostninger, men ikke altid. Økonomi handler i lige så høj grad om at maksimere nytte. Ingen beslutningstager bør ignorere omkostninger. Omkostninger skal identificeres, gøres målbar og evalueres i forhold til nytten af alternativ anvendelse. En indikator for omkostninger kan være en opremsning af de nødvendige omkostninger, eller et estimat af alternativ anvendelse af ressourcerne, eller ved at estimere værdien af disse alternativer. (Bicker, 1971)

19. Marked og prisdannelse

Et godes markeds- eller bytteværdi er den pris godet kan omsættes til på et marked. Bytteværdien er en markedsbestemt egenskab ved et gode. Et marked defineres som et netværk af kontakter

mellem potentielle købere og sælgere, der alle er bekendte med de almindelige handelsbetingelser og hvis præferencer, behov, økonomiske muligheder, forventninger, o.s.v. tilsammen med produktionsomkostninger, prisdannelsen på andre markeder o.s.v., påvirker prisdannelsen på og mængden af en given vare. Markedsværdien d.v.s. prisen på et gode er bestemt af udbud og efterspørgsel på det enkelte marked.

20. Efterspørgsel og udbud

Når en forbruger efterspørger en vare til en bestemt pris, giver det information om forbrugers offervillighed eller med andre ord betalingsvillighed. Villighed til at betale for en vare er det samme som at foretrække varen frem for det næstbedste alternativ, d.v.s. forbrugeren betaler gerne alternativomkostningen for at opnå den forventede nytte af varen. Efterspørgsels størrelse (betalingsvilligheden) er derfor afhængig af forbrugers forventede nytte af en given vare. Jo større forventet nytte, jo større efterspørgsel efter varen og jo større betalingsvillighed. Vi forudsætter at forbrugeren kan disponere frit og kan handle i overensstemmelse med sine præferencer. Dette kaldes forbrugersuverænitet.

Efterspørgselskurven er et diagram som viser, hvorledes den efterspurgte mængde af en given vare afhænger af prisen (alt andet lige). Efterspørgselskurven angiver den mængde, køberne ønsker at aftage i en given periode ved alternative priser. Normalt siges efterspørgselskurven at være faldende d.v.s. at når prisen stiger falder efterspørgslen og omvendt. Efterspørgselskurven i diagrammet falder fra venstre mod højre. Omvendt er det med udbudet, d.v.s. at der vil blive udbudt mere, jo højere prisen er på en given vare. Udbudskurven i diagrammet stiger fra venstre mod højre. Efterspørgslen bestemmes ud fra forbrugers marginalnytte af godet. Den marginale nytte eller grænsenytten er nytten af en ekstra enhed af godet. Forbrugeren efterspørger mere af en vare hvis den marginale nytte er større end de marginale omkostninger (= prisen) ellers ikke. Det er nemlig

ikke den totale tilfredsstillelse ved besiddelsen eller brugen af et gode, der bestemmer om forbrugeren vil betale for en ekstra enhed. Det er tilfredsstillelsen eller nydelsen d.v.s. nytten ved den sidste og mindst ønskede tilføjelse til ens forbrug, der afgør betalingsvilligheden. Når nytten måles i kroner, taler man om betalingsvillighed, og marginalnyttekurven vil da være sammenfaldende med efterspørgselskurven. Marginalnyttens aftagende med forbrugets størrelse. Det betyder at de første forbrugte enheder af et gode er mere værd for forbrugeren end de sidst forbrugte enheder. Disse antagelser understøttes af empiriske undersøgelser. Den sidste dunk vand i ørknen er overordentlig værdifuld p.g.a. knaphed og ville indbringe en pris i overensstemmelse hermed. Mens et kilo sand er værdiløst p.g.a. overflod. Producenterne derimod ser på de marginale indtægter og de marginale udgifter når de bestemmer, hvor stor en mængde af et produkt de vil udbyde til salg. Er de marginale indtægter større end de marginale udgifter, vil producenterne udvide og i modsat fald indskrænke. Udbudskurven er et billede på grænseomkostningerne som antages at være stigende. Hvis man i samme diagram indtegner både udbudskurven og efterspørgselskurven, ser man at de to kurver skær hinanden i et punkt. Punktet kaldes ligevægtspunktet og man siger at markedet er i ligevægt i dette punkt. I punktet bestemmes prisen og mængden. Dette er den pris, der er nødvendig for at fremkalde udbudet. Den er i ligevægt med den pris, som det mindst påtrængende behov kræver. For videre læsning se (McKenzie, 1979).

21. Værdi

Teorien om den faldende marginalnytte blev svaret på det som i 1700tallet fremstod som et værdiparadox. Man undrede sig over, at værdien på et marked (prisen) kaldet markeds- eller bytteværdien af et gode kunne være meget forskellig fra brugs- eller nytteværdien af godet. Det klassiske eksempel er værdiparadoxet mellem vand og diamanter. Nytteværdien for vand er større end for diamanter, fordi vand er et livsnødvendigt gode mens diamanter kan undværes. Alligevel har diamanter en langt

højere markedsværdi end vand, som indtil videre, næsten er gratis. Værdiparadoxet opstod fordi den totale nytteværdi af et gode ikke modsvarer bytteværdien på et marked. Marginalnytte teorien implicerer at den totale (brugs)nytte af et gode godt kan være stor mens marginalnyttens er lille og omvendt. Men det er marginalnyttens der er afgørende for forbrugers betalingsvillighed d.v.s. til hvilken pris han/hun vil købe godet til på markedet, hvilket påvirker prisdannelsen (markedsværdien). Værdien af et gode er i økonomiske sammenhænge bestemt af, hvad man er villig til at betale for det (King, 1982). Værdi er således et relativt begreb.

22. Fordeling

Man tænker økonomisk når man ved fordeling af en given mængde ressourcer (som jo altid er begrænsede), forsøger at opnå størst mulig nytte. F.eks. når ressourcerne skal fordeles mellem forbrug og investering. Investeringer formindsker vores forbrugsmuligheder her og nu, men vil måske (p.g.a. risiko) give os (langt) større forbrugsmuligheder i fremtiden. For at vurdere om en given investering er givtig, diskonterer vi fremtiden. Diskontering går ud på, at omregne en strøm af benefits og omkostninger der optræder på forskellige tidspunkter til et enkelt beløb på ét tidspunkt. For at få et udtryk for alternativomkostningerne, indkalkulerer man en rente i beregningerne, den såkaldte diskonteringsrente eller kalkulationsrente. Alternativomkostningerne kan, f.eks. være værdien af det renteafkast man alternativt kunne have opnået ved at anbringe pengene i banken. Nutidsværdien af en investering er det beløb, der er tilbagediskonteret til idag ved en given kalkulationsrente. Diskontering er en hjælp i beslutningsprocessen, når man skal vurdere hvilke investeringer, der bedst kan betale sig. F.eks. hvis et bibliotek står over for investering i en bærbar computer og der på markedet er flere alternativer med forskellige fordele og mangler samt til forskellige priser. Kunsten her bliver at opstille en række målbare kriterier (målvariable) om fordele og ulemper i forhold til de eller det mål man

ønsker at opnå. Nyttens af investeringer eller et hvilket som helst andet gode kan beskrives således. Nyttens (utility) af et gode kan defineres som den andel, godet bidrager med, til målopfyldelsen af en given samfundsmæssig, institutionel og/eller individuel målsætning. Her som før forudsætter man teorien om rationel forbrugsadfærd eller teorien om "the Economic Man".

23. Økonomisk effektivitet og lighed

Vi skal sondre mellem effektivitet og produktivitet. Effektivitet er forholdet mellem ressourceindsats og målopfyldelse, hvorimod produktivitet betegner sammenhængen mellem ressourceindsats og output uafhængigt af hvilket mål, der her igennem tilgodeses. Derfor er nyttebegrebet knyttet til effektivitet, og effektivitet skal ses i forhold til ønsket om at evaluere f.eks. en proces, produkt o.s.v. Output betegner produktet (en strøm af varer, tjenesteydelser, information eller energi) af en proces (produktionsproces) med et givet input f.eks. antal udlån, antal reference ekspeditioner i en periode. Input betegner noget der indgår (aktivt) i en proces, d.v.s. indsatsen af produktionsfaktorer. Begrebet produktionsfaktor omfatter alle de ressourcer, som medvirker i en produktionsproces f.eks. arbejdskraft, kapital, jord og information. Effektivitet beskriver forholdet mellem effekt og input. Effekt benyttes som udtryk for det samlede resultat (i forhold til målet) af en proces, f.eks. den ændring i en persons beslutningsevne, der følger af en given biblioteks- og informationstjeneste d.v.s. informationservice effekten. Effektivitet betegner altså forholdet mellem effekt og input. Vi vil her skelne mellem to typer af effektivitet, nemlig effectiveness (value pr. enhed) og efficiency (reciproke cost pr. enhed/omvendt proportionalt). Man bør huske at en ineffektiv ledet operation (produktionsproces) kan være højst effektiv og en effektiv ledet operation (proces) kan være yderst ineffektiv. Evaluering af effectiveness af en tjenesteydelse eller informationsprodukt forudsætter en sammenligning af målsætning med resultatet, altså en evaluering. Er resultatet tæt på målopfyldelse er effekten stor. Man inddrager ikke omkostningerne

i sine overvejelser, men koncentrerer sig om den bedste løsning d.v.s. den der giver størst målopfyldelse, under givne ressourcer. Lad os antage at brugertilfredshed er et mål for biblioteket. Man indkøber f.eks. det bedste biblioteksinformationssystem på markedet med mange online tilgange, god brugergrænseflade og faciliteter som downloadning o.s.v. Brugeren får nu større adgang til information og mere tilgængelig information. Hvis brugeren derefter får aktuel, pålidelig, selekteret information med en større ratio af "recall", "precision", "coverage", "usability", "presentation", og får reduceret "response time" og "user effort" er det et effektivt system.

Mens effectiveness undersøgelser (evalueringer) sammenligner mål med resultater, koncentrerer efficiency undersøgelser (evalueringer) sig om, hvor godt aktiviteten som sådan er udført (performance, se nedenfor). Når man f.eks. skal måle efficiency af en arbejdsproces, skal man sammenligne med alternative arbejdsprocesser og studere omkostningerne i forbindelse hermed. Efficiency er en indikator for hvor tæt en aktivitet nærmer sig maksimum eller minimum værdier. Målsætningen er her den bedste udnyttelse af de forhåndenværende ressourcer set i relation til omkostninger og den overordnede målsætning. F.eks. er der tale om forøget efficiency, hvis man kan opnå et bedre resultat end tidligere med de samme ressourcer, eller hvis man kan opnå samme resultat men med et mindre ressourceforbrug end tidligere.

Lighed kan være et selvstændigt mål for bibliotekerne. Lighed i økonomisk sammenhæng vil ofte være et spørgsmål om en retfærdig fordeling af ressourcerne. F.eks. kan bibliotekerne have en målsætning der lyder: biblioteket er til for alle også blinde. Dette vil i givet fald få konsekvenser i materialevalget ved f.eks. at anvende en større del af budgettet til lydånd. Såvel lighed som effektivitet er mål, men de vil oftest være i konkurrence med hinanden. Man bliver derfor nødt til at foretage valg d.v.s. at give afkald på noget lighed for at opnå noget effektivitet eller omvendt (Alban et al., 1988).

24. Performance

Begrebet performance skal ses i sammenhæng med det mere overordnede begreb evaluering. Performance er en indikation på hvor godt en proces eller aktivitet bliver udført. Begrebet performance er en fællesnævner for en måle metode og en måle proces. Hensigten er at måle processerne i forbindelse med en aktivitet ved at definere målvariable.

25. Økonomi og information

Økonomi er i denne sammenhæng et spørgsmål om valg, beslutninger og holdninger. I en situation med teknologi innovation, der medfører et utal af beslutninger på alle niveauer, på kort tid, fordi ny teknologi er en konkurrence faktor, og med stor risiko for fejlagtige beslutninger er markedet den eneste kilde til information, der sikre en nogenlunde rationel anvendelse af ressourcerne og en effektiv ressource allokering. Beslutningsprocessen er simpelthen for kompliceret for en central styring. Det kræver, at **alle** ansatte er aktive og opmærksomme på, hvor den ny teknologi kan anvendes med held. De ansatte skal lære den ny teknologi at kende og skal erhverve sig den fornødne uddannelse og træning i at kunne håndtere den. I en markedsøkonomi (ideelt set) er beslutningerne uddelegeret til de beslutningstagere, hvis handlinger i første række får konsekvens for dem selv. Ansvar/konsekvenser og beslutningskompetancen følges ad.

26. Afslutning og konklusion

Problemstillingen i artiklen var:

- Hvilke og hvor mange processer i et bibliotek har et økonomisk aspekt?
- Hvad vil det sige at betragte fænomener ud fra en økonomisk synsvinkel?
- Hvad er normen for god økonomisk adfærd?
- Hvilke tendenser i den overordnede økonomiske udvikling øver indflydelse på bibliotekerne?
- Hvori består påvirkningen og har det afgørende indflydelse på bibliotekernes fremtidige rolle?

- Kan bibliotekerne gøre noget for at imødegå udviklingen og hvordan?
- Er økonomi tænkning i bibliotekerne en nødvendighed?
- Hvad vil det sige at tænke økonomisk?

At tænke økonomisk er, at tænke som det økonomiske menneske. Det økonomiske menneske kan se et økonomiske aspekt ved alt og fortæller os hvad det vil sige, at handle rationelt og maksimalt økonomisk set. I en situation med stadig stigende krav om markedsorientering, økonomisk ansvarlighed og nytænkning fra samfundets side til bibliotekerne, opererer det økonomiske menneske på hjemmebane. Prisen i en markedsøkonomi indeholder meget information som bibliotekerne normalt ikke ligger inde med, men bibliotekerne kan kompensere ved at tænke økonomisk f.eks. ved definition af en målsætning, evaluering og præstationsmålinger. I den nuværende situation med IT innovation er økonomi tænkning en nødvendighed, hvis ikke bibliotekerne skal hægtes af udviklingen. Al IT skal vurderes m.h.t. anvendelighed i en bibliotekssammenhæng og alle heraf affødte muligheder skal have en chance for at blive en del af bibliotekernes nye serviceudbud eller produkt. Samarbejde med andre informationsvirksomheder skal iværksættes. Markedsføring og brugerbetaling er allerede igang. Resultatet af udviklingen, selv om økonomi tænkning uden tvivl virker kedelig og trist på mange, behøver ikke at blive dårlig. Markedsøkonomi er godt, fordi det tvinger aktørerne til at tænke økonomisk. Det bibliotekerne kan gøre, er at tænke økonomisk under alle omstændigheder. Man kan betragte biblioteket i et økonomisk lys, også hvis bibliotekerne forbliver en non-profit organisation med total finansiering fra det offentlige og en målsætning der tilsyneladende ikke omhandler økonomi. Fordi økonomi er én blandt mange måder at iagttage på. Bibliotekners mål fremover vil stadig være langt fra profitmaksimering og målsætningen vil sandsynligvis ofte være i konflikt med økonomisk effektivitet, det er naturligt. Bibliotekerne vil, hvis de spiller deres kort godt, formodentlig stadig have mange spændende arbejdsopgaver og måske mange nye. For-

uden at investere i informationsteknologi skal bibliotekerne også investere i Human Capital

Litteraturliste

Alban, Anita et al. (1988): Sundhedsøkonomi. Stadig en udfordring. Dansk Sygehus Institut. I: DSI rapport 88.01.

Arzrouni, Christopher (1992): Nobelpris for teorien om det økonomiske menneske. Kronikken. Berlingske Tidende. Onsdag d. 21. oktober 1992.

Becker, Gary S. (1964): Human Capital. New York. Columbin University Press.

Becker, Gary S. (1968): Crime and Punishment: An Economic Approach. I.: Chicago studies in political economy. Chicago and London: University of Chicago Press. ss. 537-92

Becker, Gary S. et al. (1990): Human Capital, Fertility, and Economic Growth. I.: Journal of Political Economy. Vol. 98. No. 5. Part 2, October 1990. ss. 12-37

Bicker, Robert E. (1971): Concepts of Economic Cost. I: Cost Considerations in Systems Analysis. Gene H. Fisher (red.). Elsevier North-Holland, Inc. ss. 24-63

Commission of the European Communities. Libraries Program. Rationale and Background to Community Action. Luxembourg. 1991

Cronin, B & Gudim, M. (1986): Information and produktivity. A review of reaserch. I: International Journal of Information Management. Vol 6. No. 2, ss 85-101.

Keiding, Hans (1991): Brugerbetaling. Jurist og Økonomforbundets forlag.

Keys to Sussess (1990): Performance Indicators for public Libraries. A manual of performance mea-

asures and indicators. I: Library Information Series No. 18. London. .

King, D.W. et al (1982): The Value of the Energy Database. Rockvill, MD. King Research, Inc.

Lancaster, F.W. (1988): If you want to evaluate your library... The Library Association Publishing Ltd. London.

Langsted, Jørn (1990): Kulturøkonomi. En britisk og en tysk undersøgelse. Århus

Marty, J. et all (red) (1990): Information UK 2000. British Library Research Series. Bower Saur. London.

McKenzie, Richard B. (1979): The Economist's Paradigm. I: Library Trends. 28, 1. ss. 7-24.

Moore, Nick (1987): The emerging markets for libarians and information workers. I: Library and Information Research Report, 56. London.

Nørretranders, Tor (1987): Videnskabsvurdering. Forskning, fremtid og folkestyre.

Oppenheim, Charles (1991a): Librarianship and information work in context. I: Librarianship and Information Work Worldwide 1991. Bowker-Saur.

Oppenheim, Charles (1991b): Can information be sold like toothpaste - and the future of free publicly available information. I: In the Marketplace for Knowledge. The future and role of information services in libraries. Nicholas Fox (red.). 1991

Overgaard, Hans Chr. (1984): Forskning som tjener. Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsråd, Udvalget vedrørende sektorforskning.

Porotnikoff, Olga (1991): De danske aktiviteter indenfor EFs bibliotekshandlingsplan. I: NORDIN-FO NYTT. Årg. 14. Nr. 4. 1991)

Reich, Robert (1992): "The Work of Nations - Preparing Ourselves for 21st-Century Capitalism"

Reich, Robert (1992): USA skal uddanne sig til vækst. I: Politiken, 7. november 1992, 2. sektion, s. 3. I Jacob Malling Lambert's oversættelse.

Repo, Aatto j. (1987): Economic of information. I Williams, Martha E. (red.). Annual Review of Information Science and Technology (ARIST). Vol. 22. Amsterdam. ss. 3-35

Roberts, Stephen A. (1985): Cost management for library and information service. Butterworths. London

Stroetmann, Karl A. (1991): Management and economic issues of library and information services. A review of the German literature. I: Journal of Information Science. Vol. 17. ss. 161-173